

Legiony Polskie. "Bo za naszą Polskę poszli w bój..."

Legiony Polskie są najbardziej znaną polską formacją wojskową okresu I wojny światowej. Wiele czynników zdecydowało, że stały się dla kolejnych pokoleń Polaków symbolem zbrojnej walki o niepodległość ojczyzny w latach 1914-1918.

Załączkiem Legionów Polskich były organizacje strzeleckie działające legalnie na terenie Galicji przed wybuchem wojny. Miały one charakter paramilitarny i zrzeszały młodych ludzi pragnących ćwiczyć się w strzelaniu, taktyce wojskowej i musztrze. 3 sierpnia 1914 r. Komendant Główny Związku Walki Czynnej, Józef Piłsudski, utworzył z członków Związków Strzeleckich i Polskich Drużyn Strzeleckich 1 kompanię kadrową, jako załóżek przyszłego wojska polskiego. W następnych dniach powstały kolejne kompanie kadrowe. W porozumieniu i za zgodą austriackich władz wojskowych, Piłsudski wysłał podległe sobie oddziały do Królestwa Polskiego w celu wywołania antyrosyjskiego powstania. Wymarsz 1 kompanii kadrowej z krakowskich Oleandrów odbył się 6 sierpnia 1914 r. Strzelcy przekroczyli granice zaborów pod Michałowicami, a 12 sierpnia 1914 r. zajęli Kielce. Planowane powstanie jednak nie wybuchło. Społeczeństwo zaboru rosyjskiego odniosło się do oddziałów Piłsudskiego z rezerwą i nieufnością. Młodych, idealistycznie nastawionych żołnierzy spotkał ostry zawód; zamiast okrzyków powitania i kwiatów, przywitało ich głucho milczenie – pustki na ulicach, zatrzęsnięte drzwi i zabite deskami okna w domach rodaków. W obliczu fiaska planów insurekcyjnych Piłsudskiego, dalsze losy jego oddziałów stanęły pod znakiem zapytania. Od rozwiązania ich przez władze austriackie, uratowała inicjatywa polityków galicyjskich z Koła Polskiego, którzy postanowili objąć patronat nad polskim ruchem wojskowym. Zaproponowali władzom austriackim utworzenie Legionów Polskich przy boku armii cesarskiej, co spotkało się z ich aprobatą. 16 sierpnia 1914 r. powstał Naczelny Komitet Narodowy (NKN) z Juliuszem Leo na czele, który w zamyśle miał być organem zwierzchnim Legionów Polskich. 22 sierpnia 1914 r. Piłsudski zgłosił do nich akces swoich oddziałów strzeleckich. Natomiast formalny rozkaz stanowiący podstawę powołania do życia nowej formacji zbrojnej, Cesarska i Królewska Naczelna Komenda Armii (C. i K. NKA) wydała dopiero 27 sierpnia 1914 r. Planowano utworzenie dwóch Legionów: Zachodniego z siedzibą w Krakowie i Wschodniego z siedzibą we Lwowie. Grupa strzelecka Piłsudskiego weszła w skład Legionu Zachodniego, stając się podstawą 1 pułku piechoty. Niebawem dzięki licznemu napływowi ochotników m.in. z Drużyn Polowych „Sokoła” i Drużyn Bartoszewych utworzono w Krakowie 2 pułk piechoty. Jednak dalsza organizacja wojska nie przebiegała zgodnie z planami. Po niepowodzeniach armii austro-węgierskiej pod Lwowem, na skutek działań polityków endeckich z Galicji Legion Wschodni został rozwiązany 21 września 1914 r. w Mszanie Dolnej. Z jego żołnierzy, którzy nie zostali wcieleni do armii austro-węgierskiej, zaczęto tworzyć 3 pułk piechoty. Dowództwo nad istniejącym Legionem Zachodnim objął gen. Karol Trzaska-Durski i sprawował je jako komendant „Legionów Polskich”. Taka też nazwa przyjęła się wówczas na określenie wszystkich polskich oddziałów ochotniczych powstających u boku Austro-Węgier.

Do połowy 1915 r. sformowano trzy brygady Legionów Polskich (brygada była najwyższym związkiem taktycznym w tej formacji zbrojnej), w których służyło ok. 25 000 żołnierzy. I Brygada powstała 19 grudnia 1914 r. i rozwinęła się z 1 pułku piechoty, którego główny zręb stanowiły oddziały strzeleckie. Do września 1916 r. dowodził nią Józef Piłsudski, a po nim kolejno płk Kazimierz Sosnkowski i płk Marian Januszajtis-Żegota. Podstawą II Brygady Legionów Polskich były wspomniane wcześniej 2. i 3. pułki piechoty, a ona sama została formalnie utworzona 8 maja 1915 r. Jej dowódcami byli kolejno płk Ferdynand Kuettner i płk Józef Haller. Również 8 maja 1915 r. została powołana III Brygada. W przeciwieństwie do poprzednich nie miała rodowodu galicyjskiego, ale została sformowana już na terenie Królestwa Polskiego, w Piotrkowie Trybunalskim i Radomsku. Komendę nad nią sprawowali po sobie: płk Wiktor Grzesicki, płk Stanisław Szeptycki, płk Zygmunt Zieliński i płk Bolesław Roja.

Legiony Polskie stanowiły część armii austro-węgierskiej i były traktowane jako formacje pospolitego ruszenia. Podlegały kilku instytucjom zwierzchnim, które kształtowały się stopniowo i posiadały w niektórych obszarach zbieżne ze sobą kompetencje. Były to: Cesarska i Królewska Naczelna Komenda Armii, Komenda Legionów Polskich, Komenda Grupy Legionów Polskich i wspomniany już Naczelny Komitet Narodowy, którego uprawnienia – wbrew nadziejom polityków galicyjskich – okazały się w praktyce nader skromne. Najważniejszy w jego strukturze był, kierowany przez ppłk. Władysława Sikorskiego, Departament Wojskowy, zajmujący się uzupełnianiem stanów osobowych w Legionach.

Legiony Polskie zapisały chlubną kartę w dziejach oręża polskiego. W działaniach zbrojnych przeciwko Rosji uczestniczyły wszystkie trzy brygady. Szlak bojowy żołnierzy, którzy później weszli w skład I Brygady, rozpoczęła kampania kielecka strzelców w sierpniu 1914 r. Jesienią tego roku grupa Piłsudskiego, już jako 1 pułk piechoty, toczyła zacięte boje m.in. pod Laskami i Anielinem oraz Mołotkowem. W grudniu 1914 r. I Brygada walczyła pod Łowczówkiem. W maju 1915 r. obsadziła stanowiska bojowe nad Nidą, następnie toczyła boje pod Przepiórowem, Konarami, Kozinkiem i Jastkowem. Jesienią 1915 r. oddziały brygady dotarły do Kowla na Wołyniu. Szlak bojowy żołnierzy przyszłej II Brygady rozpoczął się w październiku 1914 r. pod Marmaros Sziget, znaczyły go walki m.in. pod Zieloną i Rafajłową, Kirlibabą, Łopuszną, Śniatyniem i Tłumaczem. W połowie 1915 r. II Brygada obsadziła pozycje obronne na Bukowinie i walczyła przez kilka miesięcy pod Rarańczą. Tam też, 13 czerwca 1915 r., doszło do brawurowej szarży ułanów rtm. Zbigniewa Dunin-Wąsowicza na umocnione pozycje rosyjskie. Na jesieni 1915 r. II Brygada Legionów Polskich została przerzucona na front wołyński. III Brygada rozpoczęła swój szlak bojowy dopiero 31 lipca 1915 r. pod Jastkowem, prowadził on również do Kowla na Wołyniu. Od października 1915 r. na Ukrainie znajdowały się już wszystkie trzy brygady Legionów Polskich. Razem stawiały zacięty opór wojskom nieprzyjaciela. W dniach 4-6 lipca 1916 r., uczestniczyły w bitwie pod Kostiuchnówką, do której doszło w toku wielkiej ofensywy Brusilowa. Przeszła ona do historii jako najkrwawsza bitwa Legionów Polskich. Kampania wołyńska zakończyła ich szlak bojowy.

Uczestnicząc przez ponad dwa lata w działaniach militarnych państw centralnych w Małopolsce, na Lubelszczyźnie, w Karpatach i Besarabii, na Polesiu i Wołyniu, żołnierze legionowi dawali świadectwo dobrej znajomości rzemiosła wojennego, dzielności, niekiedy wręcz brawury, poświęcenia i niezłomności. Liczyli, że ich zbrojny wysiłek oraz krew przelana na polu walki przybliżają dzień wskrzeszenia państwa polskiego. Jednak Austro-Węgry i Niemcy, wbrew oczekiwaniom Polaków, nie podejmowały żadnych działań w sprawie polskiej. Narastał konflikt między Józefem Piłsudskim, który dla większości legionistów był ideowym przywódcą i najwyższym autorytetem, a Komendą Legionów Polskich i NKN-em (zwłaszcza jego Departamentem Wojskowym). Sytuacja kryzysowa w wojsku doprowadziła do dymisji Piłsudskiego z Legionów, ale wymusiła także na władzach państw centralnych podjęcie decyzji, które miały zadośćuczynić choć w skromnym stopniu oczekiwaniom Polaków. We wrześniu 1916 r. Austro-Węgry zapowiedziały przekształcenie Legionów Polskich w formację wyższego rzędu – Polski Korpus Posiłkowy (PKP). W kwietniu 1917 r. C. i K. NKA przekazała zreorganizowane oddziały legionowe pod rozkazy generał-gubernatora warszawskiego Hansa Beselera, jako kadry formowanej przez Niemcy siły zbrojnej Królestwa Polskiego, proklamowanego Aktem 5 listopada z 1916 r. Pod wpływem Józefa Piłsudskiego, który w zmienionej sytuacji międzynarodowej nie widział sensu dalszej walki po stronie państw centralnych, większość żołnierzy z I i III Brygady Legionów Polskich odmówiła 9 i 11 lipca 1917 r. złożenia przysięgi na „wierne braterstwo broni z Niemcami i Austro-Węgrami”. Królewscy, którzy nie złożyli przysięgi zostali internowani w obozach w Szczypiornie (szeregowcy i podoficerowie) i Beniaminowie (oficerowie). Solidaryzujący się z nimi Galicjanie zostali przeniesieni do armii austro-węgierskiej i karnie wysłani na front włoski. Aresztowani zostali także Józef Piłsudski i płk Kazimierz Sosnkowski, których przewieziono do twierdzy w Magdeburgu. W polskim Korpusie Posiłkowym pozostali głównie żołnierze II Brygady, zwanej „żelazną” lub „karpacką”, którzy zdecydowali się na kontynuowanie służby u boku państw centralnych. Niemieckie władze wojskowe przekazały go z powrotem pod komendę austriacką. Pod swoimi rozkazami pozostawili tylko zaprzysiężonych Królewskich, którzy weszli do Polskiej Siły Zbrojnej (*Polnische Wehrmacht*).

Epilog epopei legionowej stanowią dalsze dzieje Polskiego Korpusu Posiłkowego, dowodzonego przez płk. Zygmunta Zielińskiego. Po kryzysie przysięgowym oddziały PKP zostały przewiezione do Przemyśla, a stamtąd do Czerniowic na Bukowinie. Na wieść o oddaniu Ukraińskiej Republice Ludowej ziem polskich, Chełmszczyzny i części Podlasia, przez państwa centralne na mocy traktatu brzeskiego z 9 lutego 1918 r., w PKP wybuchł bunt. Żołnierze postanowili wypowiedzieć posłuszeństwo dowództwu austro-węgierskiemu. W nocy z 15 na 16 lutego 1918 r., po walce z oddziałami austriackimi, żołnierze II Brygady płk. Józefa Hallera przedarli się pod Rarańczą na rosyjską stronę frontu. Tam 6 marca 1918 r. weszli w skład II Korpusu Polskiego, nad którym dowództwo objął jeszcze w tym samym miesiącu płk Haller (w kwietniu 1918 r. awansowany do stopnia generała). Tym samym II Brygada Legionów Polskich przestała istnieć.

W stulecie niepodległości Polski prezentujemy 100 skanów, wykonanych z materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi, dotyczących Legionów Polskich. Są wśród nich: rozporządzenia i rozkazy instytucji zwierzchnich Legionów Polskich, akta władz miejskich, materiały ulotne wydane przez instytucje legionowe, żołnierzy i organizacje społeczne; pamiątki osób prywatnych zawierające wspomnienia z pobytu legionistów w regionie łódzkim, kwity rekwizycyjne, fotografie dowódców, żołnierzy i miejsc pamięci; karty pocztowe i listy pisane przez legionistów,

gazety oraz utwory literackie o tematyce żołnierskiej. Archiwaliom nadano układ rzeczowo-chronologiczny w ramach bloków tematycznych: 1 kompania kadrowa, organizacja i umundurowanie Legionów Polskich, propaganda na rzecz Legionów Polskich i werbunek ochotników, pierwsze oddziały legionowe w Łodzi, dowódcy Legionów Polskich, czyn zbrojny Legionów Polskich, życie codzienne legionistów, humor żołnierski, kobiece organizacje popierające ideę legionową, kryzys przysięgowy i internowanie legionistów, Polski Korpus Posiłkowy, miejsca pamięci i obchody czynu legionowego w dwudziestoleciu międzywojennym. Prezentowane na wystawie archiwalia pochodzą z zespołów: Główny Urząd Zaciągu do Wojska Polskiego w Piotrkowie, Zbiór druków i pism ulotnych, Zbiór albumów ikonograficznych, Zbiór ikonograficzny Archiwum Państwowego w Łodzi, Sąd Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi, Komisja Szacunkowa Miejscowa w Łodzi, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna, Archiwum Kazimierza Walewskiego z Tubądzina, Archiwum Eugeniusza Ajnenkiela, Archiwum Włodzimierza Pfeiffera, Główny Komitet Obywatelski m. Łodzi, Akta miasta Łodzi, Akta miasta Rudy Pabianickiej, Szkoły miasta Pabianic - zbiór szczątków zespołów.

Legiony Polskie. Fotografie z pola walki 1914-1916